

نشانه‌شناسی علم‌های عاشورایی و ساختار هنری آنها

علم‌های تاریخی دستجات تبریز، مهم‌ترین عنصر بصری در عزاداری‌های بازار این شهر است که با وجود غنای مفهومی، جلوه زیبا و دیرینگی قدمت، کمتر مورد توجه قرار گرفته‌است.

علم‌های تاریخی دستجات تبریز، مهم‌ترین عنصر بصری در عزاداری‌های بازار این شهر است که با وجود غنای مفهومی، جلوه زیبا و دیرینگی قدمت، کمتر مورد توجه قرار گرفته‌است.

به گزارش نصر، تیمچه مظفریه تبریز، از نخستین دوره‌های بنا در سال 1305 هجری قمری، پذیرای دستجات ماه محرم بوده‌است. معماری زیبا، شرایط آکوستیک صوتی و دمای مطبوع مظفریه، باعث شده ۲۴ محله تاریخی تبریز، از جای جای شهر خود را به این تیمچه رسانده و زیباترین آئین‌های سوگواری را در قالب سه سبک عرب، زنجیرزن و عجم برپا کنند.

علم‌های تاریخی دستجات تبریز، مهم‌ترین عنصر بصری در عزاداری‌های بازار این شهر است که با وجود غنای مفهومی، جلوه زیبا و دیرینگی قدمت، کمتر مورد توجه قرار گرفته‌است.

عزاداری بازار تاریخی تبریز، علاوه بر جنبه‌های مذهبی و معنوی، جلوه باشکوهی است از فرم‌ها و نمادهای مهم هنری. نمادهایی که از بطن عزاداری مردم نشأت گرفته و در قالب هنرهای ماندگار، پرده خوانی، شبیه‌خوانی و نقالی، وارد هنرهای نمایشی شده‌است.

«مهدی لژیروی» از پیشکسوتان هنرهای نمایشی است و از کودکی، پای ثابت دستجات عزاداری بازار بوده‌است. استاد لژیروی، در ۶۰ سال گذشته، مشاهدات، تجربه‌ها و پژوهش‌های ارزشمندی در مورد فرم‌شناسی و نمادشناسی آئین‌های عزاداری بازار داشته‌است.

لژیروی، علم‌های عزاداری را از نمادهای مهم عاشورایی توصیف می‌کند و می‌گوید: در حالت کلی علم سیاه در فرهنگ اسلامی و ایرانی، سمبل سوگواری و عزا است. اما گستردگی مفاهیم عاشورایی باعث شده این سمبل، در دستجات حسینی، معانی و نمادهای دیگری هم داشته‌باشد.

* نشانه‌شناسی علم‌های چهارگوش، سه‌گوش و استوانه‌ای

وی با بیان اینکه علم، پرچم و بیرق، در طول تاریخ، یکی از ارکان تشکیلات نظامی بوده‌است، یادآور می‌شود: دستجات عزاداری، مشابه جوخه‌های نظامی وارد صحن مظفریه می‌شوند و پیشاپیش هر دسته، علم چارگوشه‌ای حرکت می‌کند که مَعْرِف محله مربوط به دسته‌است.

لژیروی این‌قسم از علم‌ها را مهم‌ترین و زیباترین علم‌های عزاداری بازار می‌خواند و بیان می‌کند: روی این علم‌ها عنوان هیئت، با خط بزرگی نقش بسته‌است. علاوه بر عنوان، طرح ویژه هیئت نیز در روی علم کار شده‌است. این طرح، به قدری خاص است که حتی افراد بی‌سواد که توانایی خواندن اسم هیئت را ندارند، می‌توانند از روی طرح، تشخیص بدهند که مثلاً این «هیئت عرب محله نوبر» است که وارد مظفریه شده‌است.

این پژوهشگر در ادامه به علم‌های سه‌گوش اشاره و خاطر نشان می‌کند: این علم‌ها راس تیزی دارند و نمادی هستند از نیزه‌هایی که سر مبارک شهدا بر آن‌ها قرار گرفته بود. در زمان قدیم، بالای این علم‌ها را به چند قطره مایع قرمز رنگ به نام «شنگرف» می‌آغشتند تا این نماد خون‌آلود، ملموس‌تر باشد.

وی با بیان اینکه بخش دیگر علم‌ها که کتل هستند، می‌گوید: کتل‌ها حالت استوانه‌ای دارند و نمادی هستند از دستان مبارک قمر مبارک بنی‌هاشم.

* گرافیک آشفته علم، نماد شهدای مظلوم دشت کربلا

علم‌های تاریخی عزاداری‌های بازار، در روزگاری ساخته و پرداخته شده‌اند که تبریز در اوج مکتب نقاشی و نگارگری خود بود. از این رو، طرح و نقش‌های زیبا و متنوع آن‌ها، نشان می‌دهد که مردمان آن دوران، چه ذوق سرشاری در ارادت به امام حسین(ع) داشته‌اند.

لژیروی، صفحه کلی علم‌های عزاداری را نمادی از عرصه دشت کربلا و طرح‌های دوخته شده را نماد یاران امام حسین(ع) توصیف می‌کند که هر یک در گوشه‌ای از صحرا غریبانه به خون غلتیده‌اند. بنابراین می‌توان گفت گرافیک کلی علم‌های عزاداری، مبتنی بر نوعی آشفتنگی و بی‌نظمی کاملاً عامدانه و آگاهانه‌است.

نام دسته و محله مربوط به آن، با خط بزرگی در وسط علم کار می شود و گرداگرد آن، علاوه بر گل و بوتمه، شمشیر و دست، که از نمادهای مهم واقعه کربلا است، اشعار آئینی معروف و اسامی متبرک پنج تن آل با خطوط ثلث، نسخ و نستعلیق، نقش می بندد.

در این طرح ها، خبری از دسته گل یا شاخه گل نیست. «گلبرگ های پرپر» ویژگی گرافیکی شاخص در علم های تاریخی بازار تبریز است. گلبرگ های پرپر و آشفته، نمادی است از شهیدانی که غریب و مظلوم در دشت کربلا کشته شدند. در این میان، وصله پارچه ای در میان برخی از علم ها، همیشه باعث کنجکاوای است.

لزیری در مورد نقش شیر روی علم ها این طور توضیح می دهد: شیر در فرهنگ اسلامی، نمادی است از امام علی(ع). این نماد در پرچم دوره های مختلف تاریخی ایران نیز نقش بسته و از همان دوره های نخست عزاداری، در علم های عزاداری نیز آمده است. از یک دوره تاریخی به بعد، این طرح، از روی علم ها حذف شد اما چون تعویض علم های عزاداری به خاطر قدمت، معنویت و ارزشی که دارند، ممکن نبود. بنابراین در برخی از علم های تاریخی، روی نقش شیر، تکه پارچه هایی وصله شده که هنوز هم باقی است.

* علم اهدایی مظفرالدین شاه

علم های عزاداری بازار تاریخی تبریز، از نظر ارزش تاریخی و ویژگی های زیباشناسانه، جزو میراث نفیس و ممتاز تبریز و آذربایجان به شمار می رود. قدمت برخی از این علم ها، حتی به 200 سال نیز می رسد. علم های صد ساله نیز در میان آن ها وجود دارد. این علم ها، در طول سال، در محل خاصی که فقط معتمدان و متولیان هیئت از آن مطلع اند، نگهداری می شوند و در روزهای خیلی خاصی از ایام عزاداری مظفریه، به نمایش در می آید.

لزیری با اشاره به علم معروفی که از سوی مظفرالدین شاه قاجار به هیئت عرب محله نوبر هدیه داده است، می گوید: روی این علم بسیار زیبا، گلبرگ های طبیعی دوخته و به اصطلاح امروز، کولاژ شده است. این علم هنوز هم موجود است و در نوع خود، بی همتا است اما به دلیل ارزش و اهمیت خاص به ندرت در معرض دید عموم قرار می گیرند.

* علم دوزی، پیشه فراموش شده بازار تبریز

هیئت های تاریخی تبریز، از نظر تعداد و تنوع رسوم، پیشتاز و کم نظیر هستند. همین امر باعث شده بود علم دوزی و علم سازی، از قدیم یکی از پیشه ها و حرفه های فعال در بازار تبریز باشد. نگارنده از کودکی خوب به خاطر دارد که چندین مغازه بزرگ در سرای گرجیلر، در همین حرفه فعالیت داشت. اما امروز، اثری از این پیشه سنتی و مذهبی نیست. گزارش فارس را در مورد تنها بازمانده علم دوزی تبریز در این لینک

* نقش منفعل میراث فرهنگی در صیانت از میراث عزاداری تاریخی بازار

علم، بخش مهمی از گنجینه عزاداری بازار است. بخش دیگری از آن، مربوط به مینش اجتماعی عزاداران است. در کنار آن، شعرها، نواها، شعارها و نوحه های عزاداری بازار را نباید از قلم انداخت. تمام این ها، جزوی از میراث ناملموس بشری به شمار می روند. میراثی که در برابر هجوم بی رحمانه مدرنیسم، بسیار حساس و آسیب پذیر است و نیاز به مراقبت های خاص دارد.

بازار تاریخی تبریز سال ۱۳۸۹ در میراث جهانی یونسکو ثبت شد و دو سال بعد از آن، عزاداری باشکوه این بازار، در فهرست میراث ناملموس ملی، به ثبت رسید. اما هیچ یک از این ثبت های ملی و جهانی، نتوانسته در صیانت از عزاداری فاخر بازار تبریز، نقشی داشته باشد. عزاداری های بازار، با تمام شئوناتی که دارد، عمدتاً توسط خود عزاداران و محبان اهل بیت(ع) حفظ و حراست می شود و انگار همین موضوع باعث شده متولیان میراث فرهنگی، احساس مسئولیتی در صیانت از میراث ناملموس بازار نداشته باشند. دریغ از یک طرح مستندسازی یا یک سطر کار پژوهشی از سوی متولیان فرهنگی برای صیانت از عزاداری های بازار. بعید به نظر می رسد نهاد های فرهنگی تا کنون از ماهیت و اهمیت موضوعی مثل علم های تاریخی بازار تبریز، خبردار شده باشند، چه برسد به اینکه احساس مسئولیتی در این مورد داشته باشد.

بسیار تلخ و ناگوار خواهد بود اینکه برای نسل های آتی از حال و هوای عزاداری هایی بگوییم که ممکن است در آن روزگار، بخش اعظمی از آن، فراموش شده باشد.

گزارش از فرشید باغشمال / خبرگزاری فارس